

مجموعه
مقالات

مجموعه مقالات
ارتقای هویت شهری
خلیج‌های اصفهان
اصفهان

اصفهان
اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

دکتر علی فاسم زاده / معاون فرهنگی اجتماعی شهرداری اصفهان
مهندس محمدعلی ایزدخواستی / دبیر کمیته گردشگری اصفهان

رئیس همایش
دبیر همایش

اعضای کمیته علمی همایش

دبیر علمی همایش / هیات علمی گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
استادیار گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
استادیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
استادیار گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
استادیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان
استادیار گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
استادیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
عضو هیات علمی گروه تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
معاون پژوهشی جهاد دانشگاهی اصفهان
استادیار گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
استادیار گروه جغرافیا دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
عضو هیات علمی گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد

دکتر ناصر جدیدی
دکتر علیرضا ابطی
دکتر مهری اذانی
دکتر شکوه السادات اعرابی
دکتر ناصر جدیدی
دکتر علی اکبر جعفری
دکتر احمد خادم الحسینی
احمد زمانی
دکتر مهدی ژیان پور
دکتر شیرین طغیانی
دکتر احمد کامرانی فر
دکتر منصوره کیان ارثی

احمد رضایی
دکتر مهدی ژیان پور / معاون پژوهشی جهاد دانشگاهی اصفهان
منیره محمدی
لاله دادآفرین
امیر شاه محمدی
حمیدرضا سلیمانی، مسعود رضایی، منیره نورمحمدی
محسن اخلاقی، مهدی آرامی، مهران بهارلو، میثم جعفری، ملیح
ناصر حق شناس، پژمان شیرازی، میلاد عنایت، مهدی عبدالرؤف
نسیمه مختاری، الهه سادات مدنی، سعید معتمدی، مهدی میر

مدیر اجرایی همایش
مدیر اختتامیه همایش
مدیر دبیرخانه همایش
کمیته پشتیبانی
کمیته روابط عمومی
کمیته تبلیغات
کمیته اجرایی:

تأثیر محله جلفا در رشد گردشگری اصفهان در عصر صفوی

شکوه السادات اعرابی هاشمی^۱

چکیده:
در عصر صفوی گردشگری رشد چشمگیری نمود و تعداد سفرنامه های اروپاییان به ایران نه به دوره های قبل افزایش یافت. در تمام سفرنامه های قرن (۱۷م/۱۷۲۰ه) اطلاعاتی در باره اصفهان پایتخت صفوی، بسیار آمده است. از سوی دیگر با مهاجرت ارمنیان، محله جلفا به فرمان شاه تشکیل گردید. این منطقه از نظر آب و هوا، تجاری و وجود آثار تاریخی برای گردشگران از جذابیت زیادی پیدا کرد و همین عوامل باعث گردید که آنان از این منطقه دیدن کنند و یا در آن جا اسکان نمایند و در سفرنامه خودشان به شرح این منطقه بپردازند و سیاحان بعدی مطالعه نموده و آنان نیز تشویق شده به ایران بیایند و نتیجه آنکه باعث افزایش گردشگری گردید.

این مقاله برآنست به بررسی محله جلفا در رشد گردشگری عصر صفوی باتکیه بر سفرنامه اروپاییان بپردازد.

واژه های کلیدی: جلفا، اصفهان، صفویه، گردشگران اروپایی.

۱. مقدمه

در عصر صفویه، روابط ایران با کشورهای اروپایی رشد درخور توجهی یافت. به‌ویژه از زمان حکومت شاه‌عباس اول شاهد افزایش روابط اقتصادی و سیاسی ایران با اروپا هستیم. از سوی دیگر، با انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان و نزدیکی اصفهان به مسیر تجاری دریای مدیترانه، فارس، کم‌کم گردشگران اروپایی به پایتخت صفوی سرازیر شدند و در سفرنامه‌هایی که از آنجا به جامانده، به توصیف سفر خود پرداخته‌اند.

به‌طور قاطع می‌توان گفت، کمتر سفرنامه‌ای را از دوره صفوی می‌توان یافت که زمانی که در اصفهان، پایتخت صفوی سخن می‌گوید از جلفا، شهرک مسیحی‌نشین جنوب اصفهان ذکر نکرده باشد. از جمله عواملی که باعث شد تعداد گردشگران اروپایی به ایران در عصر صفویه افزایش پیدا کند، وجود شهرک ارمنی‌نشین جلفا در حومه اصفهان است. این شهرک از لحاظ موقعیت جغرافیایی و وجود اقلیت ارمنی و هم‌کیشی آنان با گردشگران و نیز فضای سیاسی و مذهبی‌اش، باعث رشد و توسعه گردشگری در عصر صفویه، در اصفهان شده است؛ بنابراین، پرسش‌هایی به ذهن خطور می‌کند از جمله: موقعیت جغرافیایی جلفای اصفهان در عصر صفویه چگونه بوده است و در توصیفات سیاحان اروپایی، چگونه گزارش شده است؟

خانه‌های جلفا در مقایسه با اصفهان چه ویژگی‌هایی داشته‌اند؟
تقسیم‌بندی محلات جلفا بر چه اساسی بوده است؟

وجود کلیساهای جلفا و تعداد آن‌ها چه تأثیری در توسعه گردشگری صفویه داشته است؟

این مقاله در پی آن است، با استفاده از روش کتابخانه‌ای و میدانی به پرسش‌های مطرح‌شده

پاسخ دهد.

۲. جغرافیای جلفا

جلفا منطقه‌ای است در جنوب اصفهان، در آن سوی رودخانه زاینده‌رود که به فرمان شاه‌عباس

اول، در سال ۱۰۲۸ در اختیار ارمنیان گذاشته شد. در قسمتی از این فرمان آمده:
«مستوفیان عظام گران‌دیوان، زمین مذکور را از ملکیت دیوان بر طرف ساخته به انعام ارمنه مذکور در دفاتر عمل نمایند» (فرمان شماره هشت کلیسای وانک). از این فرمان چنین برداشت می‌شود که اصل زمین، جزء اراضی سلطنتی بوده و بدون آنکه وجهی از ارمنه گرفته شود، این منطقه به آن‌ها واگذار شد.

از لحاظ موقعیت جغرافیایی، منطقه جلفا یکی از بهترین مناطق خوش‌آب‌وهوای اصفهان بوده،

به‌طوری که گردشگران اروپایی در بازدید از اصفهان: «...» کرده‌اند: تا و، نه، .

هارون موهانیانس گزارش دقیق تری از اندازه و موقعیت خیابان نظر می دهد: «خیابان اصلی این شهر که از مشرق به مغرب کشیده شده، به طول ۳۲۷۶ گام و پهنای ۱۶ گام، به خیابان معروف است. در ابتدا و انتهای خیابان نظر دو دروازه به نام دو خانواده سرشناس جلفا وجود داشت؛ در غرب، سرفرازان از ارمنیان و در شرق در شهرمیانان، از ارمنیان و کاتولیک که هنگام شب برای جلوگیری از ورود خارجیان به شهر، این دو دروازه بسته می شده، (موهانیانس، ۱۳۷۹: ۱۸۷).

۳. خانه های جلفا
 باتوجه به این نکته که جلفا شهرکی تازه تأسیس در دوره صفویه بوده است، خانه ها اغلب زیباتر و جدیدتر نسبت به داخل اصفهان بوده و گردشگران اروپایی بیشتر راغب بودند که در این منطقه اقامت کنند.

شاردن تعداد خانه های جلفا را در زمان دیدارش از اصفهان، بالغ بر سه هزار و چهارصد تا سه هزار و پانصد واحد بیان می کند و می گوید: «بیشتر خانه ها خوب و مجلل و در امتداد رودخانه ساخته شده، برخی از آن ها زرنگار و چنان باشکوه و عالی است که می توان آن ها را در ردیف قصرها و کاخ های سلطنتی به شمار آورد» (شاردن، ج ۴، ۱۳۷۲ تا ۱۳۷۵: ص ۱۵۶۹). یا تاورنیه می گوید: خانه های جلفا قشنگ تر و با روح تر از خانه های اصفهان بنا شده اند (تاورنیه، ۱۳۳۶: ۴۰).

کرنلیوس دو بروین در سال ۱۷۰۴ م/ ۱۱۱۶ ق از تعدادی از خانه های زیبای جلفا دیدن کرد. از جمله خانه خواجه میناس، خواجه هایکاز، لوکاس، ارجیت آقا، خواجه سرفراز، خواجه آگامات، خواجه آوانس و خواجه مرسا (Brun, ۱۷۳۷: ۳۲۳).

کرنلیوس دو بروین می نویسد: «این خانه ها دارای تالارهای زیبا، منقوش به تابلو و داری تراس بزرگ می باشد. داخل خانه ها بسیار تمیز، کف اتاق ها مفروش به فرش های زیبا و داری صندلی های مزین به آب طلا و نقره می باشد. در جلویی، ورودی این خانه ها، عمداً کوچک می باشد تا مانع ورود سواره نظام به داخل خانه شوند و هم اینکه بزرگی و جذابیت درون خانه از انظار عامه مخفی نگه دارد» (Brun, ۱۷۳۷: ۳۲۵).

دن گارسیا، سیاح اسپانیولی که در سال ۱۶۱۸ م/ ۱۰۲۸ ق به ایران آمده، با وجود کهولت سن و دیدگاه منفی که به ایران داشته، منطقه جلفا را بهترین و زیباترین مناطق دنیا می داند و به خانه های بسیار بزرگ اشاره می کند که تعدادی از آن ها را سکنه ثروتمند شهر و بیشترشان را سلطان ها یا وزرای معتبر یا دیگر نوکران شاه با مخارج گزاف برای خوش خدمتی و در حقیقت خشنودی وی ساخته اند (فیگوئرا، ۱۳۶۳: ۲۲۳).

شاه عباس در زمان ورود هیئت رابرت شرلی و همراهان، دستور داده آنان در یکی از این خانه های زیبا که متعلق به خواجه نظر بود، اقامت کنند. در ۱۰ آوریل (۱۶۲۷ م/ ۱۰۳۶ ق) به هنگام ورود رابرت شرلی و اعضای هیئت به اصفهان، حاکم اصفهان، و خاندان و خواجه نظر، رئیس

۴. **محل‌های جلفا**
جلفا در عصر صفویه به دو منطقه تقسیم می‌شد: محله قدیم و محله جدید. محله قدیم جلفا قدیمی‌ترین و اصلی‌ترین قسمت جلفا بود که سکنه آن از جلفای قدیم کنار رود ارس آمده بودند و ریشه جغرافیایی، از کنار رودخانه زاینده‌رود تا چهارسو (سنگتراش‌ها) امتداد داشت و درازی آن خیابان نظر بود. منطقه مذکور به ده بخش تقسیم می‌شد، به طوری که هر بخش نام یکی از سرشناسان آن محل را بر خود داشت و به خیابان نظر پیوند می‌یافت. ده کوچه طبق تناسب، سرشماری محله را معین می‌کرد. خانه‌های طبقات متوسط در داخل کوچه بوده و افراد مرفه در کنار حدود محله را معین داشتند (هوهانیانتس، ج ۱، ۱۳۷۹: ۲۷۷).

رودخانه منزل داشتند (هوهانیانتس، ج ۱، ۱۳۷۹: ۲۷۷).
محل‌های قدیم جلفا عبارتند از: میدان بزرگ، میدان کوچک یا کوچه شیرکخانه، چهارسوق، هاگوپجان (محله حصیرباف‌ها) و قاراکل (قینان) در میدان بزرگ، سه کلیسای وانک و مریم مقدس و بتلهم قرار دارد. در میدان کوچک، کلیسای گریگور منور واقع شده است. چهارسوق، محله معروف دیگری است که در میانه محلات ارمنی‌نشین قرار دارد. کلیسای آن یوحنا و هوانس مگردیچ است و در مجاورت آن دیر راهبه‌ها قرار دارد. در بخش شمالی چهارسوق، محله هاگوپجان که به محله حصیرباف‌ها مشهور است و کلیسای استپانوس مقدس قرار دارد. قاراکل (قینان) کوچک‌ترین محله جلفای قدیم است که ساکنان این محل از محلات دیگر فقیرترند و کلیسای نیکوگایوس مقدس در آنجا واقع است (هوهانیانتس، ج ۱، ۱۳۷۹: ۲۸۱). محله جدید جلفا قسمت جدید جلفا بوده که شامل: سنگتراش‌ها، تبریزی‌ها، ایروانی‌ها و گاسک است (هوهانیانتس، ج ۱، ۱۳۷۹: ۴۰۰). شاردن درباره تقسیم جلفا به دو محله قدیم و جدید می‌نویسد، اهالی محله اول که مهم‌تر است از شهرک جلفای ارمنستان واقع در کنار رود ارس بدین مکان کوچ کرده‌اند و این آبادی را بنا نهاده‌اند و به یاد موطن اصلی خویش آن را جلفا نام نهاده‌اند و سپس به تدریج آرامنه مقیم شهر نیز ناچار شده‌اند بدانجا نقل مکان کنند از این رو در پایان آبادی جلفا، خانه‌هایی برای سکونت خویش بنا کرده‌اند که در واقع محلات جدید جلفا می‌باشد. (شاردن، ۱۳۷۵ تا ۱۳۷۲: ج ۵، ۱۶۸۹ و ج ۴، ۱۵۶۹)

۵. کلیساهای جلفا

یکی دیگر از جذابیت‌های جلفا برای رشد و توسعه گردشگری، وجود کلیساهای جلفا است

این کلیساها عبارتند از کلیسای غربی است. اهمیت این کلیسا در آن است که

۱. گنبد مقدس: نام دیگر آن کلیسای غربی است که از همه در موقع مهاجرت با خود به همراه آورده اند. در سال ۱۶۰۵ م/۱۰۱۵ ق با زیربنای محدود بنا شد و سپس بعد از تعمیرات و بازسازی در سال ۱۶۵۵ م/۱۰۶۵ ق ایام حکومت شاه‌عباس دوم، به مدت نه سال کلیسای غربی را دوباره در سال ۱۶۵۵ م/۱۰۶۵ ق ایام حکومت شاه‌عباس دوم، به مدت نه سال کلیسای غربی را همان مکان ساخته شد.

۲. حضرت مریم: در سال ۱۶۱۳ م/۱۰۲۲ ق از سوی حواجه آودیک ساخته شد. مقبره و تزیینات آن در حیاط کلیسا است.

۳. یعقوب مقدس: در شمال غربی کلیسای مریم، کلیسای یعقوب مقدس قرار دارد.

۴. قدیمی‌ترین کلیسای جلفا است.

۵. بیت‌الرحم، بنام یا کلیسای میدان: از مشهورترین کلیساهای جلفا است که بطرز قدیمی ساخته است و چون در مجاورت میدان قرار گرفته به کلیسای میدان هم معروف است.

۶. گرگور مقدس واقع در میدان کوچک.

۷. استفانوس مقدس: از بزرگ‌ترین کلیساهای جلفا که در محله‌هاکوپچان قرار دارد.

۸. یوحنا مقدس در محله چهارسو.

۹. دیر راهبه‌ها یا سیاهپوشان در محله چهارسو و در مجاورت کلیسای یوحنا قرار دارد.

۱۰. نیکوگایوس مقدس در محله چهارسو و در مجاورت کلیسای یوحنا قرار دارد.

۱۱. ناجی همگان (سرکیس مقدس) واقع در محله ایروانی‌ها.

۱۲. میناس مقدس (گرگور مقدس) واقع در محله تبریزی‌ها.

۱۳. نرسی مقدس (آودیانتس) واقع در محله سنگ‌تراش‌ها.

(نک: اعرابی هاشمی، ۱۳۷۹: ۵۶ تا ۵۴)

سیاحان اروپایی اغلب مسیحی و کاتولیک بودند و ارمنیان، ارتدکس و گریگوری؛ ولی با توجه به اختلاف وجود این کلیساها و افزایش تعداد آنها باعث شد، سیاحان اروپایی به دیدار اقامت در منطقه جلفا تشویق شوند و ارمنیان نیز در صدد شوند تا فرمان و مجوز ساخت کلیسای کاتولیک را از شاه صفوی بگیرند.

نتیجه آنکه در عصر صفوی با جلوس شاه‌عباس به تخت سلطنت و انتقال پایتخت از اصفهان و اسکان ارمنیان در این شهر، منطقه مجزایی در حومه اصفهان، برای اسکان به وجود آمد.

شهرک جلفا به لحاظ موقعیت جغرافیایی و آب‌وهوایی از بهترین مناطق اصفهان به

میرفت و در توسعه گردشگری، صفا، ۱۳۷۹: ۵۴